

Рецензія на книгу: **Михаил Григорьевич Попов: Жизнь – дорога, счастье – конь, отдых – караван-сарай!**
Авторы-сост. Д.А. Кривенко, М.Б. Успенский, О.А. Чернышева, П.Л. Попов, О.Т. Русинек. Иркутск: Изд-во Института географии им. В.Б. Сочавы СО РАН, 2018, 175 с.

Серед наукових видань останнього часу, які стосуються біографістики вітчизняних і зарубіжних вчених, знайдеться чимало солідних праць, обтяжених фактажем архівних документів і літературних джерел, в яких монотонно-хронометричними кроками відміряні життя й творчість того чи іншого науковця. За дефіциту науково-популярних видань на полицях наших книжкових крамниць, академічні праці не налаштовують, особливо молодого читача, на їхнє читання до останнього рядка. Тож поява наукового видання, що за структурою та змістом відрізняється від традиційних біографічних робіт, викликає жвавий інтерес. Саме такою є

книга, що вийшла друком наприкінці 2018 року, укладена сибірськими науковцями до 125-річчя з дня народження Михайла Григоровича Попова – відомого російського ботаника радянської доби, доктора біологічних наук, професора, члена-кореспондента АН УРСР, що залишив короткий, але яскравий слід у дослідженнях флори України.

Вже сама назва цього видання дещо порушує традиційні канони заголовків книг, присвячених відомим ботанікам минулого. Та саме цим автори-укладачі спонукають читача до знайомства з непересічною особистістю Михайла Григоровича Попова, відомого фахівця в царині систематики, флористики, фітогеографії, флорогенетики та еволюції рослинного світу. Відмовившись від традиційного життєпису, автори на початку книги навели стислу хронологію основних дат з життя й наукової діяльності вченого, що базувалася на архівних джерелах відповідних установ і документах родини вченого. Це дало можливість наступні розділи книги зв'язати між собою переплетеними фактами, що містяться в них.

Центральне місце в книзі відведено "Автобіографії...", яку М.Г. Попов писав до останніх днів свого життя. Це повний варіант тексту, який вперше публікується за зошитами вченого, що збереглися. Цікавим є той факт, що в 2017 р. професори М.В. Остапко (м. Донецьк) й С.В. Саксонов (м. Тольятті, РФ) оприлюднили дещо скорочений варіант автобіографії М.Г. Попова на сторінках журналу "*Фиторазнообразие Восточной Европы*"* за копією, виявленою в архіві члена-кореспондента АН України, професора Є.М. Кондратюка. Після смерті Михайла Григоровича, його донька Світлана Михайлівна Попова неодноразово намагалася опублікувати цей доробок батька. Нею було зроблено

* Автобиография М.Г. Попова, ботаника, доктора биологических наук, профессора и члена-корреспондента Украинской академии наук. *Фиторазнообразие Восточной Европы*. 2017, 11(1): 89–134.

декілька машинописних копій редагованого варіанту "Автобіографії..." та розіслано рідним і близьким колегам М.Г. Попова – професорам Д.М. Доброчаєвій та В.Г. Хржановському. Але за радянських часів автобіографію репресованого вченого так і не наважилися опублікувати. Тривалий час одна з копій зберігалася в Києві у Д.М. Доброчаєвої, яка згодом подарувала її Є.М. Кондратюку. Після його смерті М.В. Остапко виявив цей текст "Автобіографії..." в архіві вченого і повернув його вже учню Д.М. Доброчаєвої – к.б.н. М.В. Шевері (м. Київ). Проконсультувавшись із С.В. Самсоновим, М.В. Остапко вирішив оприлюднити текст за наданою М.В. Шеверою фотокопією документу. Цінність "Автобіографії..." Михайла Григоровича Попова для сучасників, на нашу думку, полягає в тому, що сторінка за сторінкою вчений говорить з прийдешнім поколінням. Це – відверта розмова науковця, до глибини душі й розуму закоханого в природу. Рядок за рядком відкривається для нас не лише талант ученого, але й письменника; за короткими реченнями вбачається то побут російської провінції, то столичного студентства, то життя різних станів населення від Чернігівської губернії до Середньої Азії. Науково точні описи природи межують з поетичністю, яка спонукає відчутти й запах степу Заволжжя, й шум лісу в Паратському лісництві, й голоси ночі в горах Середньої Азії. За кожним рядком відчувається непересічний характер автора, який критично, інколи іронічно, без зайвих прикрас пише як про себе, так і про своїх колег, які для більшості з нас стоять на високих наукових п'єдесталах. Історичні події, переломлені через призму особистої долі вченого та доповнені спогадами його молодшої доньки Світлани Михайлівни, є важливим історичним джерелом. Зі спогадів можна почерпнути інформацію про умови праці та побут науковців і викладачів у повоєнних Києві та Львові, де працював на той час М.Г. Попов, уявити атмосферу, яка складалася навколо репресованого вченого в часи лисенківщини, тощо.

Перелік основних дат життя й діяльності вченого є цінним доповненням до "Автобіографії..." та спогадів С.М. Попової. Укладачі, спираючись виключно на перевірені архівні та опубліковані дані, уточнили "плаваючі" дати, не вказані точно самим Миколою Григоровичем, а також дали коментарі та роз'яснення до фактів, які могли викликали питання в сучасників. Авторами

складено повний бібліографічний перелік праць М.Г. Попова по роках, який містить 199 робіт. Ними наведено 20 публікацій про вченого, серед яких спогади про нього колег та учнів, а також аналіз його робіт і наукових концепцій. Укладачі приділили увагу і такій події, як "Научные чтения памяти М.Г. Попова", що проводилися впродовж 1956–1999 рр. (всього 15 читань) у м. Іркутськ (РФ). У додатку наведені змісти кожного з випусків читань, тож для зацікавлених осіб зручно ознайомитися з переліком робіт, що були опубліковані на їхніх сторінках.

Як відомо, Михайло Григорович Попов був невтомним гербаризатором, тому його матеріали розпорошені в багатьох колекціях. Зокрема в українських зібраннях збори вченого зберігаються в Гербаріях KW, LW, LWS. Але найбільша колекція дослідника, яка стосувалася Середнього Сибіру, була започаткована М.Г. Поповим в Іркутську, де він провів останні роки свого життя. В результаті реорганізації наукових установ Сибірського відділення АН СРСР у 1978 р. майже вся колекція М.Г. Попова була переведена до Новосибірська (РФ). Саме про іркутський період життя вченого, історію формування його гербарної колекції та її сучасний стан у межах Гербарію імені М.Г. Попова (NSK) Центрального Сибірського ботанічного саду СВ РАН та про матеріали, що залишилися в Гербарії (IRK) Сибірського інституту фізіології та біохімії рослин СВ РАН, детально висвітлено в розділі книги, що підготований канд. біол. наук В.М. Доронькіним – завідувачем Лабораторії систематики вищих судинних рослин і флорогенетики Центрального Сибірського ботанічного саду СВ РАН.

Відаючи дань пам'яті Михайлові Григоровичу Попову, автори-укладачі на сторінках книги оприлюднили чотири роботи вченого, які стосуються генезису флори Байкальського Сибіру. Автори навмисне повторно публікують працю М.Г. Попова "Флора Байкальской Сибири и ее происхождение" (1955), щоб на її тлі оприлюднити дотичні до неї роботи вченого, що зберігалися в рукописному вигляді разом з іншими матеріалами в Санкт-Петербурзькому архіві РАН (фонд № 1086). Серед цих публікацій є стаття "Заметки об *Oxytropis*" (1951), в якій обговорюється питання систематики роду та видової самостійності низки видів, поширених у Сибіру, зокрема *Oxytropis baicalia* (Pall.) Pers., *O. oxyphylla* (Pall.) DC. та *O. selengensis*

Bunge. Інша робота М.Г. Попова "*Delphinium triste* Fisch. ex DC. и его генезис" обґрунтовує погляд автора на шляхи утворення згаданого даурсько-монгольського ендеміка та гібридогенного комплексу середньосибірських *Delphinium*. У роботі "Березы в Прибайкалье" розглянуто питання систематики складного комплексу видів роду *Betula*, який утворився на Прибайкаллі внаслідок поширення на цій території охотсько-манчжурських (*B. ermanii* Cham., *B. dahurica* Pall., *B. gmelinii* Bunge, *B. middendorffii* Trautv. & C.A. Mey.), європейських (*B. humilis* Schrank, *B. pubescens* Ehrh., *B. verrucosa* Ehrh.), прибайкальських ендемічних (*B. baicalensis* Sukaczew) видів роду та великої кількості гібридів, що утворилися між ними. На основі аналізу літератури автор зробив спробу уточнити морфологічні та географічні межі окремих видів *Betula* флори Середнього Сибіру, акцентуючи увагу на низці рас і гібридів, характерних для цієї території.

Слід відмітити, що книга добре ілюстрована фотографіями, значна кількість з них – фотографії з зображеннями самого М.Г. Попова від дитинства

до останнього польового сезону, серед яких є як відомі, так і вперше оприлюднені світлини з родинного архіву вченого. У книзі представлені також фотокопії статей та рукописів 1950-х років, що належать до періоду критики "устаревшей гибридогенной теории эволюции" і поглядів М.Г. Попова, звинуваченого в підтримці генної теорії спадковості. Серед іншого, на сторінках видання представлені скановані копії типів видів рослин, описаних М.Г. Поповим, що зберігаються в Гербарії NSK. Уперше оприлюднені статті вченого містять фотографії видів, про які йдеться в публікаціях, зроблені сучасними дослідниками флори Сибіру.

В цілому книга "Михаил Григорьевич Попов: Жизнь – дорога, счастье – конь, отдых – караван-сарай!" викликала живий інтерес серед тих, хто вже ознайомився з нею. Хоча книгу не можна затиснути в академічні рамки наукової літератури, та, на нашу думку, вона буде цікава як студентству, так і широкому науковому колу спеціалістів, що займаються питаннями систематики, флористики та флорогенетики судинних рослин.

Н.М. ШИЯН, А.В. ШУМІЛОВА